

(۲۱۷)

ابراهیم برهان آزاد

محبت نامه ها یا ده نامه ها

محبت نامه از نظر لغت بمعنی نامه دوستانه و عاشقانه است و نیز عنوان و نام کتابهاییست که باین نام یا نامهایی مانند: (ده نامه) - (عشاق نامه) - منطق العشاق) - (روضه المحبین) (ده فصل) و (منی فصل) و غیر اینها در سده های هفتم تا دهم هجری بصورت مثنوی گونه ای ویژه سروده شده اند.

این مثنویهای عارفانه و عاشقانه بطرزی خاص بخود و بمنظور بیان وحدت وجود و یگانگی عاشق و معشوق بنظم آمده اند و از این حیث بو بژه مثنوی (منطق - الطیر شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری) و از نظری بمثنویهای (حدیقه الحقیقه) و (طریق التحقیق) شاعر و عارف بزرگ (سنائی غزنوی) شباهت دارند و گوئی نظم کنندگانرا از سوی دیگر در انتخاب ده نامه یا غیر آن بمثنوی عاشقانه (ویس و رامین) توجه بوده است.

در این گونه مثنویها بیشتر پس از گزارش مقدمه باداستانی عاشقانه کتاب آغاز میشود و بدستباری (پیکنی) که اغلب (صبا) و گاه (آینه) یا (بلبل) و (پروانه) و (شمع) و (گل) و نظایر اینها میباشند نامه ها و پیغامهای عاشقانه دل داده و دلدار را رد و بدل میکند و اصولا با هر نامه غزلی و یک یا چند بیت بعنوان (خلاصه سخن) یا (تمامی سخن) همراهست و در برخی از آنها بمناسبت بحکایاتی هم تمثیل شده و در همگی پس از ذکر نیازها و نازها و آزمایشها سرانجام محب و محبوب بوصال یکدیگر میزسند و اتحاد و وحدت روشن میگردد.

برای توضیح بیشتر بد نیست از کتاب (نفايس الفنون) (۱) منظور عرفارا
از محبت در اینجا بیاوریم :

باصطلاح عرفا محبت حالتی است از حالات سالک که بنای جمله احوالات
عالیه از اوست . موهبتی است خاص و نیل روحست بمشاهده جمال ذات ، همه
صفا در صفا و لطافت در لطافت و خفت در خفت .

پس از تمهید گفته‌های بالا فهرستی از عده‌ای از این نوع مثنویها با ذکر
نام سراینده و تاریخ تألیف بترتیب تاریخی بان توضیحی کوتاه بنظر خوانندگان
میرسد باشد که گوشه‌ای از گنجینه‌های ادب و فرهنگ پرمایه فارسی نموده شود.

الف : (عشاق نامه) یا (ده نامه) یا (ده فصل عراقی) : در مثنویها

این مثنوی عارفانه از تألیفات گرانبهای (فخرالدین ابراهیم همدانی عراقی)

(مرگ : ۶۸۸ هـ) عارف و شاعر نامیست که در سال ۶۷۶ یا ۶۷۷ هـ بنظم آمده

و بنام (خواجه شمس الدین محمد جوینی) صاحب دیوان میباشد .

این ده نامه کتابیست در ده فصل و نوزده غزل و هشت حکایت منظوم از بزرگان

و عرفا (۱۰۶۴) بیت دارد که در بحر خفیف بوزن : فاعلاتن مفاعیلن فععلن سروده

شده و آغازش اینست :

هر که جان دارد و روان دارد و اجبست آنکه درد جان دارد .

و با این دو شعر پایان می یابد :

زین سخنها خلاصه دانی چیست ؟ آنکه دور از تو من ندانم زیست .

گرچه داری چو من هزار هزار : سخنم گشت این سخن بر این گفتار . (۲)

۱ - نفايس الفنون (ج ۲ ص ۶) . (۲) کلیات دیوان عراقی (ص ۲۷۷ تا ۳۲۴) که

سال ۱۳۳۵ هـ . ش در تهران یکوش شادروان استاد سعید نفیسی بطبع رسیده است .

ب : (معیت نامه خوارزمی) :

منظومه ایست بترکی و فارسی در بحر هزج مسدس که در ۷۰۴ هـ . ق بنظم آمده و ناظم آن (خوارزمی) از شاعران اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجریست .

خوارزمی معیت نامه خود را بنام (خواجه محمد بیک خان قونقرات) از وزراء معاصران (شاه جانی بیک خان) از شاهان مغولی سروده است و کتاب وی دارای ۴۷۳ بیت میباشد که ۱۵۵ بیت آن فارسی و بقیه ترکیست . در بحر هزج مسدس ساخته شده و حکایت منظوم هم دارد .

این مثنوی یازده نامه و شش غزل دارد و دو باب آن بفارسی میباشد و شعر نخستین آن بترکی چنین است :

اولغ تنگری آتین یاد قیلدیم   معیت نامه‌ای بنیاد قیلدیم

و از شعرهای فارسی آن این چند بیت آورده میشود :

کجائی ای شه خوبان عالم   هواخواه تو محبوبان عالم .

الا ای ساقی بجام معانی   مراهم باید از من وارهانی .

ز خارستان بگلزارم رسانمی   بیزم وصل دلدارم رسانمی .

و هم در غزلی گفته است :

بیا ای سرو قد گل بسا گوش   می گلگون بروی خویشتن ریز (۱)

ج : (منطق العشاق یاده نامه اوحدی مراغی اصفهانی) .

اوحدی مراغی اصفهان مرگت : (نیمه شعبان ۷۳۸ هـ . ق) از شاعران و

عارفان نامی سده هشتم می باشد که جام جم هم از اوست .

این مثنوی بنام (ضیاء الدین و وجیه الدین یوسف پسر اصیل الدین) و نبیره (خواجه نصیر الدین طوسی) سروده شده و بنا بر نسخه چاپی ۵۱۴ بیت دارد اگرچه برخی نوشته اند که دارای هزار بیت است .

تاریخ نظم این مثنوی سال ۷۰۶ هـ و در بحر هزج مسدس است و دولتشاه سمرقندی (۱) درباره اش مینویسد که بسیار نازک و لطیف سروده شده و شعر نخستین آن اینست :

بنام آنکه ما را نام بخشید زبان را در فصاحت کام بخشید .

و در خانمه اشاره دارد که هنگام سرودن و ختم کتاب مبتلا بنوبه و تباربع بوده و گویند :

در آن مدت که بود از محنت تب جهان بر چشم من تاریک چون شب . (۲)

د : (محبت نامه بیدلان یاده نامه خواجه عماد) فقیه کرمانی (مرگ : ۷۷۳ هـ) .

این مثنوی در ۷۲۲ هـ بنظم آمده است و عماد فقیه کرمانی از عرفا و شاعران زبردست و نامی سده هشتم و معاصر امیر مبارز الدین و شاه شجاع مظفری میباشد .

و مثنوی دیگری هم بنام (ده نامه) باو نسبت داده اند که بگفته برخی همان ده نامه ابن عماد است که بغلط باو نسبت داده شده (۳) .

ه : عشاق نامه (خواجه نظام الدین عبید الله زاکانسی قزوینی) متخلص به عبید (مرگ ۷۷۱ یا ۷۷۲ هـ) از شاعران نامی سده هشتم که در ۷۵۱ بنام شاه

۱ - تذکره دولتشاه (ص ۲۳۳) چاپ تهران .

۲ - دیوان چاپی بسال ۱۳۴۰ بکوشش شادروان سعید نفیسی .

۳ - ایضاح الکتون که شرحیست بر کشف الظنون و تاریخ ادبیات نفیسی .

شجاع (ابو اسحق اینجو) بنظم آورده و دارای ۷۲۲ بیت است و این کتاب چند بار بچاپ رسیده و آغاز آن باین شعر است: (که در این کتاب آمده است)

خدایا تا از این پیروزه ایوان

و ماده تاریخ نظم و شعر پایان آن اینهاست: (که در این کتاب آمده است)

ببهر طالع و فرخنده تر قال دوم روز رجب در ثون الف ذال (۷۵۱)

بنظم آوردم این درد دل ریش بهر کس باز گفتم قصه خوبش

تا آنجا که گوید: (که در این کتاب آمده است)

کنون وقتست اگر کوتاه گیرم سوی خاموش گشتن راه گیرم .

کسی را پای دل در گل مبادا چنین کار کسی در گل مبادا . (۱)

و (ده نامه رکن الدین صابین سمنانی) .

(رکن الدین صابین سمنانی (مرگ ۷۶۵ هـ) از قاضی زادگان و

نویسندگان و شاعران سده هشتم و معاصر لغا تیمور خان و (امیر مبارز الدین از آل مظفر) میباشد و دولتشاه سمرقندی درباره این ده نامه نوشته که غزلهای بی نظیر و مقطعات از هر نوع در آن درج شده است و مستعدانه است (۲) .

ز : (مجموعه نامه ابن نصوح شیرازی) .

ابن نصوح شیرازی از شاعران عرفان مآب نامی سده هشتم هجری و از

بزرگ زادگان فارس بوده و زمان (ابوسعید بهادر خان) و (خواجه غیاث الدین محمد وزیر) پسر خواجه فضل الله همدانی را درك کرده است و مثنوی او (۷۵۲) بیت و شش غزل دارد که در بحر هزج مسدس سروده شده .

۱ - کلیات عبید زاکانی چاپ برادران علمی صفحه آخر .

۲ - تذکره دولتشاه سمرقندی (ص ۲۶۲ - ۲۶۳) چاپ تهران .

تاریخ نظم این محبت نامه بموجب ماده تاریخی روز شنبه اول ماه شوال و عید فطر سال ۷۸۸ هـ است و باین شعر آغاز میشود :

اگر تلخست جام صبر درکش
که روزی هم دهانت را کندخوش.

وانجامش باین شعرهاست :

بانوار	درون پاکبازان	بسر سینه	صاحب نیازان .
که	براین نصوح دلشکسته	برحمت	بازکن درهای بسته .
چو کردی	فتح کارش بر سعادت	هم آخر ختم	گردان بر شهادت .

مثنوی دیگری هم باسم (ده نامه) از او نقل کرده اند که بنام غیاث الدین محمد (مقتول ۷۳۶ هـ) ساخته و برخی آن را باین محبت نامه یکی دانسته اند که محققاً درست نیست و سال مرگش را هم بعضی ۷۳۶ یا ۷۳۷ نوشته اند که بطو قطع صحیح نمی باشد . (۱)

ح : (روضه المحبین) یاده نسامه ابن عماد (مرگت : ۸۳۸ هـ) شیرازی معروف باین عماد شاعر .

(ابن عماد) از قراء و شعراء و دانشمندان سده هشتم و نهم هجریست و ده نامه اش شهرت بسیار داشته که در بحر هزج مسدس با ۷۶۰ بیت و بقولی بیشتر بسال ۷۸۶ هـ برشته نظم کشیده شده است و این کتاب به توسط مؤسسه خاور در تهران بطبع رسیده .

سال مرگت ابن عماد را در مقدمه کتاب بقلم شاد روان سعید نفیسی پیروی از تذکره نویسان ۸۰۰ هـ نوشته اند در صورتیکه (فصیح خوافی) از

۱ - تذکره دولتشاه (ص ۲۵۰) و محبت نامه خود وی (شعرهای!) (۷۵۰ تا ۷۵۲)

از نسخه خطی و قدیمی که نزدیک بزمان سراییده نوشته شده و گویا منحصر بفرد باشد که بدست نگارنده افتاد و با فهرستها و توضیحاتی آماده طبع است .

معاصران وی درمجمل فصیحی درهرات بسال ۸۳۸ هـ و بمرض و با نوشته است
و همین تاریخ صحیح می باشد .

این مثنوی با این دو بیت شروع میشود .

الحمد لخالق البرایا والشکر لواهب العطایا .

ای نام تو صدر هر کتابی آرایش فصل هر خطابی .

و باین دو شعر پایان می یابد .

یارب بصلاح توبه کاران یارب بعلاج رستگاران

کز رهگذر رفیق توفیق بنمای بما طریق تحقیق (۱)

ط (انیس العارفین) با محبت نامه (منوچهر بدیع تبریزی) .

این سراینده از منشیان و شاعران سده هشتم و نهم و از شاگردان کمال -

خجندی شاعر معروف بشمار است (۲) .

ی : (محبت نامه میر مختوم بامیر مخدوم حسینی) نیشابوری مدنی

(مرگ ۸۳۳ هـ)

۱ - روضه المحبین چاپ خاور با مقدمه ای بقلم مرحوم سعید نفیسی و همچنین

مجمل فصیحی .

(درمجمل فصیحی) درصمن وقایع ۸۳۸ آمده که «وفات مولانا المعظم افتخار القراء

والفضلاء مولانا حافظ علاء الدین محمد بن حافظ علاء الدین السهرودی که در شیراز

دختر حاجی قوام را حافظ عماد خواست و حافظ علاء الدین مذکور در شیراز متولد شد

و در همانجا نشو و نما یافته در این وقت بهرات آمده بود درو با فوت شد و او را شعر عربی

و فارسی است و او استاد قراء بود و معروف باین عماد شاعر است) صاحب دیوان مشهور

(ده نامه) موسوم بروضة المحبین و خلاصة التنزیل) و غیر ذلك .

۲ - تاریخ ادبیات شاد روان سعید نفیسی .

این مثنوی بنام امیر غیاث الدین علی سروده شده و میر مختوم از معاصران (شاهرخ شاه) تیموریست و دیوانش در قدیم شهرت بسیار داشته است (۱).

یا : (سی فصل یامحب و محبوب یادلگشای محمد کاتبی ترشیزی) (مرگ : ۸۳۹ هـ).

(کاتبی ترشیزی) از شعرای توانا و بنام سده نهم است و این کتاب را بنام (ضیاء الحق جمال الدین و الملك) در بحر هزج مسدس بنظم آورده است و دارای ۱۲۳۶ بیت میباشد و باین شعر شروع میشود :

زهی سی نامه ام نامی ز نامت   حدیثم حرفی از جزو کلامت .

و با این دو شعر انجام میگیرد :

یقین میدان که راحت بی الم نیست   بعالم شادمان خالی زغم نیست .

درون گلستانها گل   بخارست   میان میکده می باخمار است . (۲)

یپ : (ده نامه محمد یحیی سبک نیشابوری) (مرگ : ۸۵۱ یا ۸۵۲ هـ).

سبک نیشابوری از شاعران و دانشمندان و خوشنویسان سده نهم بشمار است و چندین تألیف دارد (۳).

یچ : (ده نامه مولانا محمود عارفی هروی).

محمود عارفی هروی صاحب کتاب (گوی و چوگان) و از شعرای مشهور

۱ - ایضاح المکنون و حبیب السیر و تاریخ ادبیات شادروان (سعید نفیسی در سده نهم).

۲ - از نسخه های خطی و قدیمی از سی نامه که در ضمن کلیات کافی که در ضمن کلیات مدتی در اختیار نگارنده بود و تحت طبع است .

۳ - تذکره دولتشاه سمرقندی ص ۲۸۶ و حبیب السیر (ج سوم ص ۴۸)

سده نهم و (معاصر شاهرخ تیموریست) و ده‌نامه خود را بنام (خواجه میر احمد پسر اسحاق) (مرگگ ۸۷۳ هـ) وزیر شاهرخ تألیف کرده است و بنا به گفته دولتشاه سمرقندی در این مثنوی غزل‌های دلپذیر و مقطعات ملایم درج شده (۱).

ید : (ده‌نامه خواجه محمود پرسیه) نیشابوری از شاعران زبردست سده نهم است که کتاب خود را بنام (علاء الدوله) میرزای تیموری (مرگگ ۸۶۳ هـ) سروده و مصنوع می‌باشد و بیت نخستین آن اینست :

عرش پرورگار میدانش   همچو کوثر هزار میدانش.

دولتشاه سمرقندی درباره این مثنوی نوشته که در آن صنعت تجنیس در رعایت قافیه مکرر نیز نموده و الحق نیکوست (۲).

یه : (ده‌نامه شاه اسماعیل خطائی صفوی) (مرگگ ۹۳۰ هـ) بنیان‌گذار دودمان صفوی که در ۱۴۸۲ بیت بنظم آمده و ترکی می‌باشد و بیت اول آن اینست :

بسم الله فرد یزدان   رحمان و رحیم وحی و سبحان . (۳)

یو : (ده‌نامه تذروی) از شعرای سده دهم (مرگگ ۹۷۵ هـ) این ده‌نامه بتقلید ده‌نامه ابن عماد ساخته شده و در ستایش (اعظم خان گوگلتاش) است و تذروی ستایشگر (خان‌خانان بیزام‌خان) و فرزندش بوده و چندی در دربار عثمانی و پادشاهان هندوستان بسر برده است (۴).

۱ - تذکره دولتشاه (ص ۴۶۳) چاپ تهران .

۲ - تذکره دولتشاه (ص ۵۳۳ - ۵۳۷) .

۳ - الذریعه ج ۸ ص ۲۸۴ .

۴ - برای شرح حالش (بهفت اقلیم) (ص ۱۹۳ - ۱۹۴) در ضمن (ابهر)